

Svitlana Kryvoruchko*

Charkowski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. H.S. Skoworody, Ukraina

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1123-9258

Феномен жіночої дружби в новелі Еліс Манро *Дитяча гра*

The Phenomenon of Female Friendship in Alice Munro's Novel *Child's Play*

Abstract: The article raises a scientific problem—understanding the conscious and subconscious of a woman, her psychology. In the novel *Child's Play* by the Canadian writer Alice Munro, the issues revolve around the phenomenon of female friendship, the ethical question of killing a person. The purpose of the article is to formulate the paradigm of female friendship in Alice Munro's work, and to trace its dynamics. The paradigm of female friendship includes the concepts: time; emotional component, morality. In concept of time, female friendship is temporary and short-lived. The emotional component reveals the women's characters, who are influential and effective, able to build relationships of trust. The moral dilemma is presented in the conflict of sick and healthy, which is revealed in the criminal choice of action: murder as proof of fidelity. On the basis of feminist criticism, female identity is revealed in the ability of heroines to kill. Female experience acquired by heroines is needed to evaluate and re-evaluate their actions, their tendency to commit a crime. Through these accents, the peculiarity of the phenomenon of female friendship is established, and its dynamics is traced in the healthy and sick conflict.

Keywords: Alice Munro, female images, feminist criticism, conflict, morality, crime, ideas.

Канадська сучасна англофонна письменниця, лавреатка Нобелівської премії 2013 року як майстриня сучасного короткого оповідання, Еліс Манро (1931 року народження) особливу увагу приділяє створенню жіночих образів, розкриттю психологічних нюансів світосприйняття чоловіків і жінок, загостренню ідей, які є істинними, але специфічно новітніми. Ідеї мають неочікувану точку зору, яку виокремила та сформулила сама Еліс Манро. Отже, дійсно слід зробити акцент на новаторському аспекті творчості Еліс Манро. Новаторство виявляється в висловленні ідей, які висвітлюють речі у незвичайному ракурсі. Ці ідеї прописані в різних новелах, але складається

* Svitlana Kryvoruchko – profesor w Charkowskim Narodowym Uniwersytecie Pedagogicznym im. H.S. Skoworody (Ukraina), autorka m.in. artykułu *Ukrainian Identity of Vasyl Stus: the Concept of 'Freedom' in the Movie "Prohibited"* (2024).

враження, що саме для розкриття певної ідеї і було сконструйовано художню картину світу цих творів.

Доречно осмислити новелу Е. Манро «Дитяча гра» на засадах феміністичної критики¹, психологічного підходу², поетики³. Однією з засновниць концепції феміністичної критики була С. де Бовуар. Я досліджувала образи жінок у художніх творах С. де Бовуар⁴ із залученням концепції Т. Мой⁵, до якої додала підхід Дж.Ш. Болен⁶. Так само я буду досліджувати жіночі образи Е. Манро. Доречно поставити акценти на тропях (порівняннях, метафорах, епітетах), як я зробила в дослідженнях емоцій у творах Є. Сверстюка, настроях героїнь у творах М. Хвильового «Трамвайний лист» і «Синій листопад». Важливими в розкритті характерів є тенденції доби, які виокремлені в мемуарах С. де Бовуар. Окремо слід звернути увагу на жанрову своєрідність. Для того, щоб краще зрозуміти естетику Е. Манро, доречно простежити спільні та відмінні⁷ творчі засади (осмислення феномену вбивства в літературі) з письменниками напряму «критичний вимисел»⁸ межі ХХ–ХХІ ст. та модерністами⁹ ХХ ст. Японська дослідниця П. Лук'янцева інтерпретує жіночі владні стосунки в родині, визначає жіноче домінування¹⁰; жіночий біль після самогубства героя розкриває українська письменниця

1 R. Barri, *Psihoanalitichna kritika. Vstup do teorii: literaturoznavstvo ta kulturologiya*, Kiyiv: Smoloskip 2008, s. 115–143.

2 Ф. Штейнбук, *Еротизація дискурсу смерті у романі Олеся Ульяненка Софія*, „Bibliotekarz Podlaski” 2020, nr 4, s. 241–256.

3 Ф. Штейнбук, *Під «Знаком Саваофа», або «Там, де...» Ульяненко*. Ч. 2, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2022, s. 392.

4 С. Криворучко, *Літературна творчість Сімони де Бовуар: еволюція художніх образів: монографія*, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2012, s. 427.

5 Т. Moi, *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*, Routledge 2002, s. 256.

6 J.-Sh. Bolen, *Goddesses in Everywoman: Powerful Archetypes in Women's*, New York: Harper Paperbacks 2014, s. 368.

7 Ф. Штейнбук, *Сюжетно-композиційна (не-)конвенційність творчості Олеся Ульяненка*, „Studia Ucrainica Varsoviensia” 2021, nr 9, s. 177–187.

8 С. Криворучко, *Література країн західної Європи межі ХХ–ХХІ століття: підручник*, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2016, s. 248.

9 *Зарубіжна література межі ХІХ–ХХ та ХХ століття: підручник*, за ред. С.К. Криворучко, Тернопіль: Навчальна книга-Богдан 2023

10 P. Lukyantseva, *Analysis of images of abusive mothers on examples of two novels the time: night and our circle written by L. Petrushevskaya*, „Astraea” 2022, nr 3(1), s. 79–93.

Леся Арей¹¹; українська дослідниця А. Рогожа звертає увагу на процеси, коли жінка перестає бути тінню чоловіка, починає активно висловлювати власні погляди на побутові чи суспільні проблеми, цілі, ідеї, бажання¹². Отже, я пропоную застосувати успішні техніки аналізу, які були реалізовані в літературознавстві.

Для цього доречно звернути увагу на жіночі художні образи, на жіночу ідентичність, на розкриття жіночого досвіду з метою оцінювання / переоцінювання. Ці акценти слід простежити крізь питання: чи існує особлива жіноча дружба і яка вона?, чи властивий їй певний пафос? Це допоможе мені сформулювати ідею: існування феномену жіночої дружби. Динаміку феномену жіночої дружби я виявлю через конфлікт: здоровий / хворий.

Цикл «Занадто багато щастя»¹³ 2009 року Е. Манро складається із десяти новел: «Виміри», «Вимисел», «Венлокський кряж», «Глибокі свердловини», «Вільні радикали», «Обличчя», «Є такі жінки», «Дитяча гра», «Ліс», «Занадто багато щастя». Остання новела має паратекстуальну назву, яка перегукується з назвою циклу.

Героїнею новели «Занадто багато щастя» є реальна жінка – видатна вчена з математики – Софія Ковалевська. У самому творі виокремлюються географічні точки України, яка в XIX столітті входила в склад Російської імперії – Харків і Одеса. Обставини розвиваються у 2 половині XIX століття. Письмениця розкриває долю аристократок-феміністок, дочок впливового заможного батька, які протиставлялись патріархальним традиціям і намагались жити відповідно власним відчуттям і переконанням, що заперечувало досвід попередніх поколінь: «[...] одна з них, незаміжня, відкрито жила з чоловіком, в той час як інша, що була в законному шлюбі, з чоловіком не жила [...]». У цьому виявляється ідентичність дієвих впливових жінок, які прагнуть самореалізації, яка іноді завдає їм шкоди (як у випадку з сестрою Софії).

Місто Одеса двічі включається в сюжет новели. Еліс Манро залучає факти біографії Софії Ковалевської, визначаючи, що вона жила у білому шлюбі. Так

11 L. Arey, N. Levchenko, *Appsirantess. Excerpt from the novel. The Tragic Confession of Mykola Khvylovy in the novel by Lelya Arey Appsirantess*, „Astraea” 2022, nr 3(1), s. 94–113.

12 A. Rohozha, *Female elements: The Image of Alvina Houghton in D.H. Lawrence The Lost Girl*, „Astraea” 2022, nr 3(2), s. 41–53.

13 A. Munro, *Too Much Happiness*, New York: Random House 2010, p. 303. <https://www.yakaboo.ua/ua/too-much-happiness.html>.

у художній формі письменниця розкриває еволюцію фемінізму, висвітлює прогалини, серед яких майже забутий феномен білого шлюбу:

[...] “білий шлюб” – явище [...] Чоловік і дружина не лише не жили в одному будинку – вони взагалі не жили одне з одним [...] Молодим жінкам, які хотіли учитися за кордоном, доводилося вдаватися до такої брехні, тому що незаміжня дівчиця не має права покинути країну без згоди батьків [...] деякі дівчиці покладалися на допомогу молодих ідеалістів¹⁴.

Одеса в новелі вказується як місто, в якому жила дочка Софії Ковалевської, поки її мати була за кордоном. Саме в Одесі скоює самогубство чоловік Ковалевської – «ідеаліст» Володимир, який і допоміг отримати свободу для самореалізації наукового потенціалу видатній жінці, що увійшла в історію математики. Е. Манро окреслює географічні топоси: в Одесі тимчасово живуть Володимир із дочкою Фуфою в родині брата, а Софія в цей час перебуває в Парижі, де і дізнається про смерть чоловіка. Мотивом для суїциду стало відчуття себе Володимиром як «[...]нікчемної людини [...]»¹⁵. Після смерті чоловіка «[...] Софія забрала з Одеси дочку [...]»¹⁶.

Харків згадується у зв'язку з потенційним чоловіком Софії Максимом, який був дуже заможним: «[...] у нього великий маєток під Харковом [...]»¹⁷.

Для чого Е. Манро ставить акценти на конкретні географічні міста? З одного боку, це зумовлено біографічною достовірністю життя героїні, з іншого, це впроваджує ідею наявності концепту «свободи» в Європі у 2 пол. XIX ст., який дозволяє жінці отримувати університетську освіту. Але сьогодні в 2022 р. відкривається історична парадоксальна недостовірність, коли у зв'язку з російською ментальністю XIX ст. в новелі пов'язані українські міста Харків та Одеса, які піддалися жорстокій агресії.

14 Там же, с. 304.

15 Там же, с. 316.

16 Там же, с. 317.

17 Там же, с. 274.

У новелі «Дитяча гра» письменниця розкриває феномен жіночої дружби крізь пафос щирості, яка є домінантною необхідністю. Е. Манро демонструє, що в жіночій дружбі емоційна близькість, відвертість, відкритість схожі на пристрасть, але абсолютно без сексуального підтексту. У сюжетних колізіях письменниця зображує специфічне жіноче спілкування, що дозволяє мені вивести: феномен жіночої дружби. Феномен жіночої дружби, на мою думку, із конкретних обставин новели відсилає до загальних констант, що дозволяє мені визначити парадигму: 1) час; 2) емоційна складова 3) моральність. 1) За часом – тимчасова і недовговічна, спогади про яку залишаються упродовж усього життя. 2) За емоційною складовою – глибока і впливова, дієва. 3) Моральність – статус довіри.

Дружба героїнь новели схожа на курортний роман, оскільки формується під час відпочинку у дитячому літньому таборі. Е. Манро зображує підліткову жіночу дружбу – відверту й оголену, жертвовну. Дружба виявляється через ідентичність: ґрунтується на схожості та спільності героїнь; через пафос щирості: у бажанні розкритися одна перед одною, можливості все розповісти про себе, нічого не приховувати.

Повісткування ведеться від першої особи. Нараторку звати Шарлін. Ідентичність реалізована у портретах та характерах. Імена героїнь-подруг – Мерлін і Шарлін. Вони схожі за фонетичним звучанням, і письменниця сама підкреслює: «[...] звучать у риму [...]»¹⁸. Вони мають однакові капелюхи за модою 50-х рр. ХХ ст. – «[...] капелюхи китайських кулі [...]»¹⁹, які стали першим знаком для можливості емоційного наближення одна до одної. Марлін сподобався голос майбутньої подруги, його інтонації, які свідчили, що вона впевнена в собі. Шарлін активна, дієва і впливова: саме вона робить вибір своєї подруги та перша здійснює кроки до наближення, інтуїтивно відчуваючи прихильність майбутньої близької людини. Шарлін обирає ліжко поруч з Марлін: «Чи не вступиш ти мені це місце? Хочу бути поруч із сестричкою [...]»²⁰. Ще до дружби Шарлін програмує ці стосунки: сестринські. І Мерлін відповідає їй взаємністю ще до спілкування: без попередньої домовленості погоджується на контакт із незнайомкою. Ця близькість передається письменницею як настрій – вітає в повітрі.

18 Там же, с. 210.

19 Там же, с. 211.

20 Там же, с. 211.

Жіноча ідентичність виявляється у процесі пізнання одна одною. Подруги весь час порівнюють себе: намагаються відшукати «спільні» та «відмінні» риси. Письменниця це наводить у портретних ознаках. Із спільних рис: каштановий колір волосся; видалення мигдаликів; хворіли на кір; на коклюш; не хворіли на свинку²¹. Спільною справою для них виявилось конкретизувати розбіжності: шкіра – Шарлін «[...] швидко засмагає [...]»/ Мерлін «[...] вкривається веснянками [...]»; волосся – у Шарлін «[...] в'ється [...]» / у Мерлін «[...] топорщиться [...]»; зріст – Мерлін «[...] на півтора сантиметри вища [...]»; руки-ноги – у Шарлін «[...] товще щиколотки та зап'ястя [...]»; очі – у Шарлін «[...] зеленуваті [...]» / у Мерлін «[...] блакитні [...]»; розмір другого пальця на носі – у Шарлін «[...] коротший [...]» / у Мерлін «[...] довший ніж великий [...]»²².

Портретна схожість відкриває перспективу пафосу щирості: розкриття душі перед «іншим», що і є ознакою саме жіночої дружби. Можливість «розділити» свої роздуми, відчуття, пережитий біль, сумніви, щоб краще зрозуміти себе. Е. Манро зображує характерні риси саме жіночої дружби, яка ґрунтується на відвертих розмовах, оголенні душі: «Дорослі жінки [...] поводять себе так само, як ми з Шарлін[...] якщо вони, познайомившись, відчувають взаємну симпатію, у них виникає бажання розповісти про саме головне в своєму житті, навіть якщо цього робити не можна»²³. Для жіночої дружби потрібна довіра, щоб можна було розповісти навіть щось погане про себе. Письменниця в оповіданні розрізняє чоловічу та жіночу дружбу. На думку Е. Манро, чоловіки не очікують на «[...] душевні вилиття [...]»²⁴. Інтимність розповіді у жінок не передбачає «[...] сексуального підґрунтя [...]»²⁵, підкреслює Е. Манро.

Витоки жіноча дружба бере ще у первісних культурах племінного ладу. Також вона віддзеркалилась у давньогрецькій міфології та міфах інших культур (японських, китайських). Про міфологічні засади жіночої дружби однією із перших пише американська дослідниця Дж.-Ш. Болен у книгах «Старші богині» () та «Богині в кожній жінці»²⁶.

21 Там же, с. 212–213.

22 Там же, с. 212.

23 Там же, с. 214.

24 Там же, с. 215.

25 Там же, с. 215.

26 J.-Sh. Bolen, *Goddesses in Everywoman...*, p. 368.

За часом жіноча дружба не довговічна. Після духовного оголення (відвертої розповіді про свої недоліки) відбувається бурхливе обговорення, а потім «[...] взаємне відштовхування та огида [...]»²⁷. Огида жінки по відношенню до спорідненої душі, тому що вона дозволила собі слабкість: розкритися, отже вона сама себе зробила уразливою. І тут спрацьовує інтуїтивний механізм самозбереження: щоб не постраждати від близької подруги тому, що вона надто багато знає про тебе, жінка починає «ігнорувати» – вона «виключає» людину, яка гіпотетично може завдати шкоду. Може тому сформувалася думка, що жіночої дружби не існує взагалі, що вона не довговічна та мінлива. Насправді вона є, але вона надто пристрасна, щоб тривати довго. Наслідки жіночої дружби як пережитий досвід залишаються з жінкою упродовж всього життя. Це неприємні болісні спогади про певні вчинки і дії, може якісь слова.

Саме за цією традиційною міфологічною схемою і розгортаються події в новелі.

У новелі використано коробочну композицію – оповідання в оповіданні. Динаміка стосунків Шарлін / Мерлін розвивається крізь конфлікт хворий / здоровий. Ретроспективно вводиться історія про Верну (дівчину з обмеженими можливостями), яка потім знов з'являється наприкінці твору у розв'язці подій. Тут письменниця порушує проблему співіснування у соціумі здорових і хворих людей. У останні роки в цивілізованих країнах впроваджено інтеграцію інвалідів (людей із обмеженими можливостями) в спільноту, створено різні підтримуючі програми, заходи, пільги, внаслідок чого здорова людина представляється як утиснена та слабка. Здорова людина переводиться в статус «меншини» – грає за «чужими» / «хворими» правилами, відчуває себе пригніченою. Письменниця відмічає дискримінацію, яка сформувалася внаслідок заборони використання певних слів: «[...] часи [...] коли [...] ще можна було вимовили слово “кулі”, не збираючись нікого образити. Або назвати чорношкірого негром. Або сказати скупому “Ну чому ти жидишся?”»²⁸.

Е. Манро розкриває страх здорової людини, коли вона зіштовхується з хворою, ставлячи акцент на неадекватному оцінюванні слабкості інваліда та відкритті його енергетичної природної сили:

27 Э. Манро, *Слишком много счастья: новеллы*, ргзет. А. Степанов, Спб.: Азбука 2014, s. 217.

28 Там же, с. 211.

Чого я боялася? Зараження, інфекції? Але Верна була здорова. І навряд вона збиралася нападати на мене, щоб поколотити або вирвати шмат волосся. Однак лише дорослі через свою дурість могли вважати, що у Варни немає сил. Точніше, сили, що спрямована особисто проти мене. Вона обрала мене своєю ціллю [...] Між нами встановилося певне тяжіння [...] певне зчеплення, як між закоханими, хоча з мого боку це була чиста ненависть [...] Я ненавиділа її так, як інші ненавидять змії, гусениць, мишей або мокриць. Без усякої розумної причини [...]²⁹

Навіть у дорослому віці, після дружби, Мерлін продовжувала осмислювати енергетичні рівні «людей з обмеженими можливостями»... Окремо з дослідницької позиції вона простежила ставлення до інвалідів у «примітивних» культурах. Відбулося переосмислення визначень: Е. Манро в новелі категорії «дефективний», «неповноцінний», «розумово відсталий» визначає як заборонені слова, які дискримінують «хворого»³⁰. Замість цих визначень введено в обіг термін «спеціальні». Героїня Мерлін констатує, що вони лякають «здорових». Також вони «вражають»³¹. Отже формується амбівалентне ставлення: одночасно «презирство» і «захоплення», тому що ці люди наділені особливими можливостями – «... священними, магічними, небезпечними для спільноти або, навпаки, цінними для неї».

За емоційною складовою жіноча дружба впливова і дієва. Е. Манро зображує агресивність жінки-подруги, що намагається захистити людину, яку вона любить. Письменниця порушує хронологію, для того щоб виписати неочікуваний новелістичний фінал твору. Перебуваючи у таборі, Мерлін розповідає Шарлін про свій страх перед Верною. Випадково, зовсім несподівано, Верна потрапляє в цей самий табір у розпал дружніх стосунків між дівчатами. Саме Шарлін її впізнає за розповідями подруги. І, оскільки ця героїня дієва, впливова і рішуча, на відміну від Мерлін, яка інтуїтивно заздалегідь у всьому погоджується без попереднього домовляння (у контексті моральної довіри), Шарлін вирішує захистити подругу та назавжди позбавити її страху перед емоційно сильною хворою істотою.

29 Там же, с. 222–223.

30 Там же, с. 233.

31 Там же.

Спочатку Шарлін своїм тілом по дитячому ховає Мерлін, щоб її не впізнала Верна: «Мені не можна на неї дивитися. Мене знудить»³². Мерлін дійсно була права, коли говорила про загрозу від хворих людей: «Атмосфера в таборі за останні дні сильно змінилася [...] у повітрі вітало хвилювання [...] І все це почалося після приїзду “спеціальних”. Сама їхня присутність змінила атмосферу в таборі»³³. «[...] у нас накопичувалася втома, а разом із нею – дурний настрій»³⁴.

А потім Е. Манро вводить у сюжет вбивство, яке скоюють подруги. Вбивство є доказом дружби, знаком сильних емоційних почуттів, спорідненості, здатності подруги полегшити та змінити життя близької людини. Дружба розкривається в процесі вбивства, про яке не домовлялися заздалегідь, яке не планували і не обговорювали, але скористалися нагодою. Ініціатором вбивства є подруга, яка хоче захистити «постраждалу», хоча її про це і не просили. Вона сама робить цей крок, приймає рішення за «іншу» рідну їй людину, яка, на її думку, потребує захисту.

Під час останнього дитячого купання Шарлін і Мерлін

[...] збила хвиля. Верна пірнула в нашому напрямку». «Голова Верни залишалась під водою [...] Ми з Шарлін простягнули руки та схопили її за гумову купальну шапочку [...] Ми були зовсім діти [...] Ми не поглянули одна на одну: немов, слід зробити те-то і те-то, а потім свідомо це зробили. Голова Верни рвалася на поверхню [...] Ми, мабуть, не утримали б гумову голову [...], якби на ній не було рельєфного малюнку [...] Ми з Шарлін дивились скоріше одна на одну, ніж вниз – на те, що робили наші руки. Очі моєї подруги були широко розкриті. Вони тріумфували»³⁵.

Заради дружби скоюється злочин. У цьому сюжетному вузлі простежується новаторство Е. Манро, яке вписується в еволюцію ідеї вбивства в історії літератури: Евріпід «Медея» – вбивство дітей як помста коханому; Ф. Достоєвський – вбивство як випробовування своєї значущості; А. Жід – невмотивоване вбивство; І. Нолль – вбивство підсвідомо запрограмоване-випадкове

32 Там же, с. 226.

33 Там же, с. 227.

34 Там же, с. 228.

35 Там же, с. 245–246.

як розвінчання порядності соціально благополучних верств, Е. Манро – вбивство як доказ дружби.

Це вбивство проходить крізь життя обох подруг, та стає нагодою для другої зустрічі в житті – перед смертю Шарлін. Саме вбивство (заради дружби) – як щось дуже погане і соромне – зробило неможливою цю дружбу. Ціцерон у трактаті «Про дружбу» писав, що друг ніколи не попросить про щось погане³⁶.

Висновки

Поетика новели Е. Манро «Дітяча гра» впроваджує специфічні ідеї та проблеми, які висвітлюють психологію жінки. Це дозволяє виокремити феномен жіночої дружби та простежити його парадигму: 1) час; 2) емоційна складова 3) моральність. За часом жіноча дружба тимчасова і недовговічна, спогади про яку залишаються упродовж усього життя. За емоційною складовою вона глибока і впливова, дієва. За моральністю передбачає стосунки довіри. Е. Манро в сюжеті новели піднесла крізь жіночі художні образи пафос щирості, жіночої ідентичності, зобразила жіночий досвід як спробу переоцінювання та оцінювання. Перед читачем письменниця сформулила моральну дилему, коли розкрила психологічну особливість жіночої дружби. Моральна дилема представлена в конфлікті хворого / здорового, в злочинному виборі дії: вбивство як доказ відданості.

Успішні жінки мають у своєму минулому неприємний ганебний епізод, який викликає почуття сорому і, навіть, підходить до межі злочинності. Пафос дружби піднесено приховує від сторонніх цей факт, який здатен знищити життя успішних людей. Але героїні оповідання знають, що завуальовано за статусом успіху. Це злочин, який потрібно ховати від усіх.

Новелу Е. Манро «Дітяча гра» осмислено на засадах феміністичної критики. Ідентичність жіночих образів виявлена на рівні здатності героїнь на вбивство. Пережитий героїнями жіночий досвід осмислено з метою оцінювання / переоцінювання ними свого вчинку (злочин), після якого слідує відчуття сорому, небажання спілкуватися зі спорідненою душею, прагнення все викреслити та

36 М.-Т. Цицерон, *Моральні роздуми про старість, про дружбу, про обов'язки*, Рипол Класик 2016, с. 161–235.

забути, що не вдається. Крізь ці акценти встановлено особливість феномену жіночої дружби та його динаміку у конфлікті здоровий / хворий.

BIBLIOGRAFIA

- Arey L., Levchenko N., *Appsirantess. Excerpt from the novel. The Tragic Confession of Mykola Khvylovy in the novel by Lelya Arey Appsirantess*, „Astraea” 2022, nr 3(1). <https://astraea-journal.org/index.php/journal/article/view/59/66> [dostęp: 18.09.2025].
- Barri P., *Psihoanalitichna kritika. Vstup do teorii: literaturoznavstvo ta kulturologiya* (przekład tytułu: *Psychoanalytic criticism. Introduction to the theory: literary criticism and culturology*), Kiyiv 2008.
- Bolen J.-Sh., *Goddesses in Everywoman: Powerful Archetypes in Women's*, New York 2014.
- Kryvoruchko S., *Literaturna tvorchist Simony de Bovuar: evoliutsiia khudozhnikh obraziv: monohrafiia*, Kyiv 2012. <https://www.yakaboo.ua/ua/literaturna-tvorchist-simoni-de-bovuar-evoljucija-hudozhnihobraziv.html> [dostęp: 18.09.2025].
- Kryvoruchko S., *Literatura krain zakhidnoi Yevropy mezhi XX–XXI stolittia: pidruchnyk*, Kyiv 2016.
- Lukyantseva P., *Analysis of images of abusive mothers on examples of two novels The Time: Night and Our Circle written by L. Petrushevskaya*, „Astraea” 2022, nr 3(1). <https://astraea-journal.org/index.php/journal/article/view/58> [dostęp: 18.09.2025].
- Moi T., *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*, Routledge 2002.
- Munro A., *Slishkom mnogo schastia: novelly*, tłum. A. Stepanov, Spb. 2014.
- Munro A., *Too Much Happiness*, New York 2010. <https://www.yakaboo.ua/ua/too-much-happiness.html> [dostęp: 18.09.2025].
- Rohozha A., *Female elements: The Image of Alvina Houghton in D.H. Lawrence The Lost Girl*, „Astraea” 2022, nr 3(2), s. 41–53. <https://astraea-journal.org/index.php/journal/article/view/66> [dostęp: 18.09.2025].
- Shteinbuk F., *Erotyzatsiia dyskursu smerti u romani Olesia Ulianenka Sofia*, „Bibliotekarz Podlaski” 2020, nr 4. <https://bibliotekarzpodlaski.pl/index.php/bp/article/view/554> [dostęp: 18.09.2025].
- Shteinbuk F., *Pid «Znakom Savaofa», abo «Tam, de...» Ulianenka*, Ch. 2, Kyiv 2022.
- Shteinbuk F., *Siuzhetno-kompozytsiina (ne-)konventsiiinist tvorchosti Olesia Ulianenka*, „Studia Ucrainica Varsoviensia” 2021, nr 9. <https://studiauavar.pl/resources/html/indexerSearch?search=502944&type=author> [dostęp: 18.09.2025].
- Tsyntseron M.-T., *Moralni rozдумы pro starist, pro druzhbu, pro obov'iazky*, Ripol Klasyk 2016.
- Zarubizhna literatura mezhi XIX–XX ta XX stolittia: pidruchnyk*, red. S. K. Kryvoruchko, Ternopil 2023.

